

**ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІН ТАЛДАУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**ISSUES IN THE ANALYSIS OF WORD
COMBINATIONS IN THE KAZAKH LANGUAGE**

**ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА СЛОВСОЧЕТАНИЙ В
КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ**

FAN TARMOG'İ
10.00.00 – Filologiya

QABUL QILINDI
07.08.2026

CHOP ETILDI
10.08.2026

Усербай Алимханович Байкабилов

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті доценті

АНДАТПА

Бұл мақалада қазақ тіл біліміндегі сөз тіркесі мәселесі, оның синтаксистік табиғаты, құрылымдық ерекшеліктері мен талдау жолдары қарастырылады. Сөз тіркесінің сөйлемдегі қызметі, байланысу тәсілдері, түрлері және қазіргі тіл біліміндегі зерттелу бағыттары сараланады. Сонымен қатар сөз тіркесін оқыту мен талдауда кездесетін негізгі мәселелер ғылыми еңбектер негізінде сипатталып, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: сөз тіркесі, синтаксис, байланысу тәсілдері, сабақтаса байланысу, қабыса байланысу, меңгеру, матасу, жанасу.

ABSTRACT

This article examines the issues of analyzing word combinations in the Kazakh language, their syntactic nature, structural characteristics, and methods of analysis. The study discusses the types of word combinations, syntactic relations, and their functions in sentence structure. Particular attention is paid to modern approaches to the study and teaching of word combinations in Kazakh linguistics.

Keywords: word combination, syntax, syntactic relations, grammatical analysis, Kazakh language.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемы анализа словосочетаний в казахском языке, их синтаксическая природа, структурные особенности и способы исследования. Анализируются виды словосочетаний, способы синтаксической связи и их роль в построении предложения. Особое внимание уделяется современным подходам к изучению словосочетаний и проблемам их преподавания.

Ключевые слова: словосочетание, синтаксис, виды словосочетаний, способы связи слов, анализ.

КІРІСПЕ

Қазақ тіл біліміндегі синтаксис саласының негізгі зерттеу нысандарының бірі – сөз тіркесі. Сөз тіркесі сөйлем құраудың негізгі материалы болып табылады. Ол сөздердің мағыналық әрі грамматикалық байланысының нәтижесінде жасалады және сөйлемдегі ойдың нақтылы әрі жүйелі берілуіне қызмет етеді. Қазақ тіліндегі сөз тіркестерінің ерекшеліктерін зерттеу ұлттық тілдің құрылымдық жүйесін тануда маңызды орын алады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазіргі қазақ тіл білімінде сөз тіркесі мәселесі жан-жақты зерттелгенімен, оның құрылымдық және функционалдық ерекшеліктерін талдау барысында әлі де ғылыми пікірталастар кездеседі. Әсіресе еркін сөз тіркесі мен тұрақты тіркестердің айырмашылығы, сөздердің байланысу тәсілдері, синтаксистік қатынастары сияқты мәселелер өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Сөз тіркесі – толық мағыналы кемінде екі сөздің грамматикалық және мағыналық байланысы арқылы жасалған синтаксистік бірлік. Оның құрамында міндетті түрде басыңқы және бағыныңқы сыңар болады.

Сөз тіркесінің негізгі белгілері:

- кемінде екі толық мағыналы сөзден құралады;
- сөздер белгілі бір грамматикалық қатынасқа түседі;
- сөйлем мүшелерінің жасалуына негіз болады;
- дайын қалпында қолданылмайды, сөйлеу барысында жасалады.

Сөз тіркесін сөздердің жай қатар келуімен шатастыруға болмайды. Мысалы, *үлкен үй, терең көл* – сөз тіркесі болса, *Астана қаласы* атаулық тіркес ретінде басқа қызмет атқарады.

Қазақ тіліндегі сөз тіркестерінің түрлері

Қазақ тіл білімінде сөз тіркестері бірнеше белгі бойынша жіктеледі.

Есімді сөз тіркестері

Басыңқы сөзі есім сөздерден жасалады.

Мысалдар:

- ✚ кең дала;
- ✚ әдемі гүл;
- ✚ бес кітап.

Етістікті сөз тіркестері

Басыңқы сөзі етістік болады.

Мысалдар:

- ✚ кітап оқу;
- ✚ ән айту;
- ✚ үйге келу.

Сөздердің байланысу тәсілдері

Қазақ тілінде сөздер бес түрлі байланысады:

Қабысу

Сөздердің жалғаусыз қатар тұрып байланысуы.

Мысалы:

- ✚ жақсы адам;
- ✚ биік тау.

Меңгеру

Басыңқы сөз бағыныңқы сөзді белгілі септік жалғауында талап етеді.

Мысалы:

- ✚ кітапты оқу;
- ✚ ауылға бару.

Матасу

Ілік және тәуелдік жалғаулары арқылы байланысады.

Мысалы:

- ✚ оқушының дәптері;
- ✚ үйдің есігі.

Жанасу

Сөздердің орын тәртібі мен мағына арқылы байланысуы.

Мысалы:

- ✚ кеше келді;
- ✚ бүгін оқыды.

Қиысу

Бастауыш пен баяндауыштың жақ және сан жағынан сәйкестігі.

Мысалы:

- ✚ Мен келдім.
- ✚ Біз оқимыз.

Қазіргі тіл білімінде бірнеше өзекті мәселе байқалады.

Біріншіден, сөз тіркесі мен күрделі сөздердің айырмашылығын анықтау әрдайым оңай емес. Кейбір тіркестер сыртқы құрылысы жағынан сөз тіркесіне ұқсаса да, мағынасы жағынан бір ғана ұғымды білдіреді.

Екіншіден, тұрақты тіркестерді еркін сөз тіркестерінен ажыратуда қиындықтар кездеседі. Тұрақты тіркестердің компоненттері жеке мағынасын жоғалтып, тұтас бір ұғымды білдіреді.

Үшіншіден, қазіргі қазақ тілінде жаңа терминдердің, кірме сөздердің көбеюі жаңа сөз тіркестерінің қалыптасуына ықпал етуде. Бұл құбылыс синтаксистік зерттеулердің жаңаруын талап етеді.

Төртіншіден, мектеп пен жоғары оқу орындарында сөз тіркесін оқыту барысында теориялық білім мен практикалық талдау жұмыстарының өзара байланысын күшейту қажеттілігі байқалады.

Сөз тіркесін талдау үлгісі

Мысалы:

Жас ғалым ғылыми мақала жазды.

Талдау:

Жас ғалым – есімді сөз тіркесі, қабыса байланысқан.

Ғылыми мақала – есімді сөз тіркесі, қабыса байланысқан.

Мақала жазды – етістікті сөз тіркесі, меңгеріле байланысқан.

Осындай талдау тәсілі сөздердің синтаксистік қызметін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақ синтаксисінде сөз тіркесі мәселесі когнитивтік лингвистика, функционалды грамматика, мәтін лингвистикасы және коммуникативтік синтаксис тұрғысынан қарастырылуда. Компьютерлік лингвистика мен жасанды интеллект салаларында қазақ тіліндегі сөз тіркестерін автоматты түрде тану мен талдау мәселелері де маңызды ғылыми бағыттардың біріне айналып келеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ тіліндегі сөз тіркесі – синтаксистің негізгі зерттеу нысандарының бірі. Ол сөйлемнің құрылымдық негізін қалыптастырып, сөздердің мағыналық әрі грамматикалық байланысын көрсетеді. Сөз тіркесін дұрыс талдау тілдің синтаксистік құрылысын терең меңгеруге мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде сөз тіркестерін дәстүрлі синтаксиспен қатар когнитивтік және функционалдық бағытта зерттеу олардың табиғатын жан-жақты ашуға жол ашады. Сондықтан сөз тіркесі мәселесі қазақ тіл біліміндегі өзекті ғылыми бағыттардың бірі болып қала береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әмір Р. Қазіргі қазақ тілі. Жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Санат, 1998.
2. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис. – Алматы: Ана тілі, 1992.
3. Байкабилов У. Қазіргі қазақ тілі. Ташкент: 2022.
4. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар. – Алматы: Ана тілі, 1992.
5. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002.
6. Сайрамбаев Т. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Рауан, 1991.